

Część I. Towarzyszący udział rodziny w życiu skazanego

Rozdział 1. Rola rodziny w procesie resocjalizacji osób pozbawionych wolności. Aspekty pedagogiczne i prawne

Konrad Wierzbicki¹

§ 1. Uwagi wstępne

Przegląd prac naukowych z zakresu penitencjarystyki w Polsce wskazuje na wyraźny brak badań poświęconych problematyce roli rodziny w procesie resocjalizacji osób odbywających karę pozbawienia wolności. Tymczasem zagadnienie dotyczące działalności i funkcjonowania więziennictwa coraz częściej znajduje się w centrum zainteresowania badaczy, analizujących jego aspekty zwłaszcza w wymiarze bezpieczeństwa. W tym kontekście zakład karny staje się obiektem rozważań teoretycznych dotyczących koncepcji bezpieczeństwa, ukazujących przyczyny zagrożeń oraz rolę i zadania kadry więziennej realizującej zadania o charakterze ochronnym.

W perspektywie pedagogicznej – więzienie jest miejscem, w którym powinno dokonywać się to, co w procesie resocjalizacji instytucjonalnej wydaje się najistotniejsze: zmiana postaw i zachowań więźniów na społecznie akceptowane. Osiągnięcie takiego celu umożliwi skazanym ponowne przyjęcie określonych ról w społeczeństwie i funkcjonowanie zgodnie z obowiązującym porządkiem prawnym po zakończeniu przez nich odbywania kary pozbawienia wolności. Aby zrealizować takie założenia, polskie więziennictwo podejmuje względem osadzonych zadania o charakterze wychowawczym, resocjalizacyjnym i terapeutycznym. W działalności wpływającej na kształtowanie się spo-

¹ Doktor, prof. AWS, Instytut Nauk o Rodzinie, Akademia Wymiaru Sprawiedliwości.

łecznych postaw więźnia istotną rolę odgrywa kontakt z osobami przebywającymi na wolności, który umożliwia mu m.in. odbywanie widzeń z rodziną. Problematyka prawa skazanych do kontaktów ze światem zewnętrznym została uregulowana w systemie prawa polskiego i europejskiego, zobowiązującego władze więzienne do zapewnienia osadzonym właściwych warunków odbywania kary, pozwalających jednocześnie na społeczną ich readaptację.

Z punktu widzenia prawidłowości przebiegu procesu resocjalizacji instytucjonalnej z udziałem społeczeństwa zasadne wydaje się przybliżenie problematyki roli rodziny w rozwoju społecznych właściwości osobowości więźnia umożliwiających mu nabycie umiejętności pozwalających na funkcjonowanie w warunkach wolnościowych. W artykule zaprezentowany został wycinek badań empirycznych dotyczących roli kontaktów skazanych z członkami rodziny w trakcie pobytu w jednostce penitencjarnej. Wyniki zaprezentowanych analiz pochodzą z badań przeprowadzonych wśród recydywistów penitencjarnych (mężczyzn) przebywających w Zakładzie Karnym w Chełmie w 2018 r. i dotychczas nie były nigdzie publikowane. Stanowią rezultat kilkuletnich doświadczeń autora w zakresie obserwacji zachowań skazanych, przeprowadzanych z nimi rozmów oraz analizy ich dokumentacji osobopoznawczej w ramach wykonywania zadań wychowawcy działu penitencjarnego zakładu karnego.

§ 2. Warunki wychowawcze środowiska rodzinnego – ujęcie pedagogiczne

Warunki wychowawcze panujące w określonym środowisku rodzinnym zdeterminowane są czynnikami wpływającymi na proces wychowania dzieci i młodzieży. Jednym z takich czynników jest liczba dzieci w rodzinie, która może wpływać na wzajemne relacje oraz oddziaływania pomiędzy jej członkami i stwarzać określone warunki wychowawcze.

Niektórzy badacze podkreślają, że obecność zarówno starszego, jak i młodszego rodzeństwa może sprzyjać społecznemu rozwojowi dziecka, które będąc obserwatorem i uczestnikiem życia w rodzinie, uczy się różnych form zachowań przydatnych w późniejszym życiu. Istnieje pogląd, że dzieci wychowywane w rodzinie wielodzietnej szybciej osiągają dojrzałość emocjonalną oraz mają większe poczucie bezpieczeństwa w dorosłości.

Omawiając warunki wychowawcze środowiska rodzinnego, warto wskazać na czynniki, które mogą utrudniać i zaburzać przebieg procesu wychowania. Jednym z nich jest niekorzystny klimat uczuciowy, w którym niezaspokajane są potrzeby psychiczne dziecka, wpływający na dezorganizację życia w rodzinie². Brak zgodnych stosunków pomiędzy rodzicami, doświadczanie przemocy, fakt uzależniania jednego lub obojga rodziców – nie będą tworzyć korzystnego klimatu dla wychowania, a co za tym idzie – rozwoju właściwości psychicznych charakteryzujących osobowość dziecka przystosowanego społecznie³.

Niewłaściwe stosunki pomiędzy rodzicami bezpośrednio rzutują na atmosferę domu rodzinnego, co skutkuje m.in. niezaspokojeniem u dziecka potrzeby bezpieczeństwa i oddziałuje na jego stan emocjonalny. Istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie rodziny jest również stopień zaspokajania potrzeb materialnych jej członków. Jest on jednym z warunków prawidłowego funkcjonowania rodziny jako instytucji wychowującej, w której odgrywanie ról społecznych spoczywa na obojgu rodziców: ojcu i matce⁴.

M. Tyszkowa zauważa, że: „W wychowaniu rodzinnym – zamierzonym i niezamierzonym – dokonuje się też przekaz wartości i kształtowanie postaw dziecka wobec życia. Można więc przyjąć, że rodzina – kształtując osobowość i system wartości dziecka – w znacznej mierze decyduje o jego dążeniach życiowych, preferowanych wzorach sukcesu życiowego itp.”⁵. Wychowując dzieci i młodzież, staramy się osiągnąć zamierzony cel, przedstawiający, naszym zdaniem, jakąś wartość dla jednostki lub społeczeństwa albo też dla jednego i drugiego. Wychowanie jest więc procesem integracji człowieka wokół wartości. Proces ten nie przebiega chaotycznie, lecz podlega pewnym prawidłowościom, wyznaczanym z jednej strony przez fazy psychicznego rozwoju wychowanka, z drugiej zaś – przez samą „naturę wartości i ich hierarchię”⁶.

² M. Nowak, Życie jako wartość w wychowaniu człowieka, w: *Oblicza życia. Księga jubileuszowa Profesor Doroty Kornas-Bieli* (red. E. Domagała-Zyśk, A. Borowicz, R. Kołodziejczyk, K. Martynowska), Lublin 2021, s. 186–198.

³ Szerzej: A. Fidelus, Model wsparcia psychologiczno-pedagogicznego dla uczniów i nauczycieli, Warszawa 2022.

⁴ Szerzej: W. Lis, Materiał ekspercki pt. „Prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnego ze swoimi przekonaniami” powstał na potrzeby realizacji projektu realizowanego przez Laboratorium wolności religijnej, Toruń 2020.

⁵ M. Tyszkowa, Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń, w: *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną* (red. M. Tyszkowa), Poznań 1985, s. 78.

⁶ K. Kotłowski, Filozofia wartości a zadania pedagogiki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 33.

Proces socjalizacyjno-wychowawczy w rodzinie, podstawowej komórce społecznej, wiąże się najczęściej ze zjawiskiem przekazywania wartości w praktyce wychowania. Rodzina pomimo wielu przemian, jakie w niej i wokół niej się dokonują, przechowuje i przekazuje kolejnym pokoleniom zasady i normy postępowania, przydatne z punktu widzenia ich późniejszego funkcjonowania⁷.

System wychowania oparty na wzorach i modelach przyjętych w rodzinie dotyczy m.in. zwyczajów i norm postępowania w zakresie kształtowania pożądanych cech osobowości u wychowanka. W tym względzie staje się przedmiotem zainteresowań badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, analizujących relacje i sytuacje wychowawcze dokonujące się w rodzinie. Badania te dotyczą zdarzeń zachodzących w konkretnym miejscu i czasie, między konkretnymi osobami, według określonej strategii działania⁸. W praktyce pedagogicznej zwraca się uwagę na fakt, że rodzina niepełna, bez względu na to, jakie są przyczyny takiego stanu rzeczy, będzie stwarzać dziecku niekorzystne warunki do rozwoju.

Według danych z Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego w 2021 r. w Polsce było 12 516 459 gospodarstw domowych. Niemal co czwarta rodzina tworzona była przez samotnego rodzica z dzieckiem lub dziećmi. W 2021 r. było ok. 2,5 mln takich rodzin, tworzonych w 85% przez samotne matki. Samotne ojcostwo stanowi rzadki typ rodzin, jednakże w ciągu minionej dekady liczba takich rodzin wzrosła o ok. 13%, do niemal 400 tys.⁹.

W zdecydowanej większości rodzin niepełnych żyjących w Polsce brakuje ojca. Społeczna rola ojca wyznacza dziecku określone i specyficzne funkcje, które nie mogą być kompensowane przez aktywny wkład matki w proces wychowania. *J. Zimny* podkreśla, że: „Obecność ojca w życiu dziecka jest niezwykle ważnym aspektem. Można by zaryzykować stwierdzeniem, że ojciec jest

⁷ Szerzej *W. Lis*, Konstytucyjne podstawy wspierania rodziny, w: *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 3, Wychowanie do rodziny (red. *M. Marczewski, R. Gawrych, D. Opozda, T. Sankiewicz, P. Skrzydlewski*), Gdańsk 2018.

⁸ *M. Nowak*, Badanie sytuacji i możliwości wychowawczych środowiska rodzinnego – zadaniem pedagogiki rodziny, w: *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki pedagogiki rodziny. Pamięci Księdza Profesora Józefa Wilka (1937–2003)* (red. *B. Kiereś, M. Nowak, D. Opozda*), Lublin 2006, s. 144.

⁹ Stan i struktura demograficzno-społeczna i ekonomiczna ludności Polski w świetle wyników NSP 2021, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/stan-i-struktura-demograficzno-spoeczna-i-ekonomiczna-ludnosci-polski-w-swietle-wynikow-nsp-2021,6,2.html#>, dostęp: 31.3.2025 r.

swoistym fundamentem wychowania każdego człowieka”¹⁰. Jednakże, jak trafnie zauważyła W. Półtawska, ojcostwo powinno być poprzedzone starannym przygotowaniem i podjęte ze świadomością doniosłości tego zadania, a powołanie dziecka na świat – wynikiem dialogu miłości¹¹. Natomiast elementem społecznej roli ojca powinna być obecność przy dziecku i miłość, którą je obdarza¹².

§ 3. Istota procesu resocjalizacji skazanych na gruncie przepisów prawa penitencjarnego

Cel główny wykonywania kary pozbawienia wolności szczegółowo określa art. 67 § 1 KKW¹³. Zgodnie z przywołanym przepisem: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma za zadanie wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”.

Wzbudzenie w skazanym woli współdziałania i odpowiedzialności ma prowadzić do współpracy osadzonego z administracją (psychologiem, terapeutą, wychowawcą). Zmiana postawy skazanego ma ułatwić mu powrót do społeczeństwa przez koncepcję tzw. dobrowolnej resocjalizacji, opartej na dialogu i zaufaniu. Z tych też względów oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjne łączą w sobie elementy edukacji, opieki i terapii oraz podtrzymywania kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym¹⁴.

Istota procesu resocjalizacji powinna polegać na zneutralizowaniu w osobowości jednostek wartości i norm negatywnych i na zastąpieniu ich normami oraz wartościami akceptowanymi społecznie. Resocjalizacja, jako złożony proces, powinna zakładać świadome i celowe oddziaływanie, którego założeniem jest przekształcenie osobowości jednostki przez usunięcie stanu

¹⁰ J. Zimny, Obecność ojca w życiu społecznym, *Pedagogia Ojcostwa* 2015, Nr 11, s. 22.

¹¹ W. Półtawska, Ojcostwo losem czy wyborem?, w: Międzynarodowy Kongres „O godność ojcostwa” (red. E. Kowalewska), Gdańsk 2000, s. 261.

¹² Por. W. Lis, Ochrona rodziny przed szkodliwym oddziaływaniem środków masowego przekazu w prawie polskim, *PiS* 2011, Nr 3, s. 165.

¹³ Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 706 ze zm.).

¹⁴ K. Wierzbicki, Podstawy prawne udziału społeczeństwa w resocjalizacji skazanych zagrożonych wykluczeniem społecznym, w: *Ubóstwo i wykluczenie. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny* (red. A. Grzędzińska, K. Majdzińska, A. Sulowska), Warszawa 2010, s. 173.

wykolejenia, które wynika z negatywnych organizacji jej postaw wobec siebie i innych ludzi¹⁵.

Naczelne cele wychowania resocjalizującego wraz z wyjściową sytuacją wychowawczo-społeczną resocjalizowanej jednostki, opartą na wnikliwej diagnozie, pozwolą wyznaczyć zadania wychowania resocjalizującego, a następnie wyeliminować czynniki, które wywołują zaburzone stany osobowości, a w konsekwencji – zainspirować jednostkę do podjęcia aktywności w kierunku jej samowychowania¹⁶.

§ 4. Udział społeczeństwa w procesie resocjalizacji skazanych

W środowisku praktyków, jak również teoretyków zajmujących się problematyką funkcjonowania systemów penitencjarnych istnieją poglądy, że pobyt w więzieniu jest dla niektórych skazanych „łatwiejszy od funkcjonowania w środowisku otwartym”. Dla wielu osób opuszczających zakład karny powrót do rzeczywistości społecznej bywa trudny. Rzeczywistość zmienia się dzisiaj tak szybko, a to może prowadzić do odręcenia takiej osoby przez społeczeństwo z powodu jej nieprzystosowania, a nade wszystko w wyniku zerwania przez nią kontaktów z bliskimi¹⁷. Takim sytuacjom ma zapobiegać działalność penitencjarna prowadzona wobec skazanych, uwzględniająca udział społeczeństwa w procesie resocjalizacji¹⁸.

W myśl art. 38 § 1 KKW: „w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest realizacja zadań określonych w niniejszym rozdziale, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania”. Ich zadaniem jest uczestnictwo w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w zakła-

¹⁵ Zob. K. Wierzbicki, Problematyka aksjologiczno-wychowawcza w profilaktyce społecznej i resocjalizacji. Wprowadzenie do dyskusji, *The Prison Systems Review* 2020, Nr 107, s. 135–142.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Szerzej: A. Korwin-Szymanowska, Charakterystyka recydywistów zwalnianych z zakładów karnych i ich sytuacji życiowej (na podstawie wyników badań zakończonych w 2002 r.), PWP 2003, Nr 38–39, s. 43–58.

¹⁸ M. Jaroszevska, K. Wierzbicki, Resocjalizacyjna wartość kontaktów więźniów z rodziną, *International Journal of Legal Studies* 2023, Nr 1, s. 347–359.

dach karnych lub aresztach (art. 38 § 2 KKW) w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego.

Podmioty, o których mowa w art. 38 § 1 KKW, oraz osoby godne zaufania mogą uczestniczyć w radach oraz innych organach kolegialnych działających w celu świadczenia pomocy skazanym i ich rodzinom oraz koordynowania współpracy społeczeństwa z zakładami karnymi i aresztami śledczymi. Przedstawiciele ci, a także osoby godne zaufania, mogą też uczestniczyć w społecznej kontroli nad wykonywaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych (art. 39 § 1 KKW).

W myśl art. 40 § 1 KKW w celu koordynowania współdziałania organów państwowych i przedstawicieli społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości i wykonywaniu orzeczeń oraz w celu świadczenia pomocy w readaptacji społecznej, a także wykonywania kontroli społecznej i dokonywania oceny polityki penitencjarnej Prezes Rady Ministrów powołuje Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym. W zależności od potrzeb wojewoda może powołać terenowe rady do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (art. 40 § 3 KKW).

Ważną rolą uprawnionych podmiotów jest przygotowanie osób pozbawionych wolności do życia po zwolnieniu z zakładu karnego.

W świetle art. 41 KKW podmioty uprawnione w myśl art. 38 § 1 KKW mogą udzielać skazanym oraz ich rodzinom niezbędnej pomocy, zwłaszcza materialnej, medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowania, a także porad prawnych. Celem realizowanych działań jest zapobieganie przestępczości, przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa oraz kształtowanie społecznie pożądanej postawy skazanych, co odpowiada realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności.

§ 5. Prawo skazanych do widzeń w izolacji penitencjarnej

Począwszy od drugiej połowy 1989 r., tj. po przeobrażeniach ustrojowych w Polsce, nastąpiły istotne zmiany w polskim systemie penitencjarnym, które pozwoliły na znaczną poprawę warunków socjalno-bytowych więźniów i dostosowanie ich do międzynarodowych standardów. W celu niwelowania negatywnych skutków separacji wynikającej z osadzenia w zakładzie karnym rekomenduje się, by umożliwić osobom skazanym porozumiewanie się z rodziną

i innymi bliskimi. Zgodnie z wykładnią KKW: „skazanemu należy umożliwić utrzymywanie więzi przede wszystkim z rodziną i innymi osobami bliskimi przez widzenia, korespondencję, rozmowy telefoniczne, paczki i przekazy pieniężne, a w uzasadnionych wypadkach, za zgodą dyrektora zakładu karnego, również przez inne środki łączności” (art. 105 § 1 KKW).

Zasady przyjmowania korespondencji, organizacji widzeń w zakładach karnych oraz sposoby korzystania przez skazanych z aparatu telefonicznego uzależniono od typu zakładu karnego, a także od wytycznych indywidualnego programu oddziaływania, którego projekt opracowywany jest przez wychowawcę przy udziale skazanego.

Prawo do widzenia przysługuje skazanym przebywającym w każdym typie zakładu karnego i szczegółowo określone zostało w art. 90 pkt 2 KKW. Osadzony przebywający w zakładzie karnym typu zamkniętego może liczyć na dwa widzenia w miesiącu, które za zgodą dyrektora zakładu karnego mogą być połączone. W zakładzie typu półotwartego skazani mogą korzystać z trzech widzeń w miesiącu (art. 91 pkt 8 KKW), natomiast w zakładzie typu otwartego – z nieograniczonej liczby widzeń (art. 92 pkt 10 KKW), co niewątpliwie jest przywilejem wynikającym z odbywania kary w tego typu jednostce penitencjarnej.

Warto również zwrócić uwagę na odstępstwa w tym zakresie dla skazanych sprawujących stałą pieczę nad dzieckiem do lat 15, którzy mają prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu (art. 87a w zw. z art. 105a § 3 oraz art. 91a KKW). Szczegółowo organizację widzeń (tj. dni tygodnia, w jakich się mogą odbywać, pierwszeństwo w udzielaniu widzeń) normalizują regulaminy porządkowe poszczególnych zakładów, wydawane w formie zarządzeń dyrektora zakładu karnego.

Prawo do widzeń przysługuje również osobom tymczasowo aresztowanym, pod warunkiem wydania zarządzenia o zgodzie na widzenie przez organ lub organy, w których dyspozycji pozostaje aresztowany (art. 217 § 1 KKW). Tymczasowo aresztowany ma prawo do co najmniej jednego widzenia w miesiącu z osobą najbliższą (art. 217 § 1a KKW). Zastrzega się jednak, że odmowa zgody na widzenie może nastąpić w dwóch sytuacjach: jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że widzenie zostanie wykorzystane w celu bezprawnego utrudnienia postępowania karnego lub do popełnienia przestępstwa, w szczególności podżegania do przestępstwa (art. 217 § 1b KKW).

O ile porozumiewanie się skazanej osoby z małżonkiem, rodzicami, rodzeństwem czy dalszymi krewnymi mieści się w ramach ogólnego uprawnienia

nia do utrzymywania więzi z osobami bliskimi, kontakty z dzieckiem są już przede wszystkim obowiązkiem wynikającym z KRO¹⁹ (art. 113 § 1).

§ 6. Organizacja życia domowego i rola kontaktów z rodziną w procesie resocjalizacji w opinii skazanych

Sytuacja osób pozbawionych wolności poznawana w ramach wieloletniej praktyki pracy w zakładzie karnym z osobami pozbawionymi wolności pozwoliła autorowi na zaobserwowanie wielu istotnych przyczyn powstawania zjawiska niedostosowania społecznego, w którym główną rolę odgrywa zaburzona hierarchia wartości lub nawet jej brak.

Wśród podstawowych zaburzeń tego rodzaju można wymienić:

- 1) ograniczenie, porzucenie kontaktów z rodziną, bliskimi;
- 2) lekceważenie potrzeby zdobycia odpowiednich kwalifikacji i umiejętności;
- 3) niechęć do odbycia terapii w związku ze stwierdzonym uzależnieniem;
- 3) brak wyrobionego nawyku pracy lub jej utrata;
- 4) rezygnacja z aktywności zawodowej prowadząca do popełniania kolejnych czynów o charakterze przestępczym w ramach dążenia do szybkiego zdobycia środków pieniężnych;
- 5) odrzucenie aprobowanych w społeczeństwie norm moralnych i społecznych z uwagi na stwierdzone deficyty poznawcze.

Osadzeni, w których historii życia zaznaczyły się m.in. tego rodzaju zaburzenia, wymagają pomocy w ponownym ich „usprawnieniu” w tych wszystkich zaniedbanych obszarach funkcjonowania. W gruncie rzeczy potrzebują oni wychowania i przywrócenia im pewnej hierarchii wartości. Wartości te powinny posiadać w sobie potencjał związany z wywoływaniem przemiany wewnętrznej i kształtowaniem postawy zewnętrznej. A zatem osoby, którym przywrócona zostanie odpowiednia hierarchia wartości, powinny być zdolne do realizowania funkcji wychowawczej, zwłaszcza wobec swoich rodzin i dzieci. W przypadku skazanych ogólną wiedzę na temat dominujących wśród nich wartości, a nade wszystko kontaktów z rodziną, najłatwiej można uzyskać

¹⁹ Ustawa z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.).

przez obserwację ich postaw oraz rejestrowanie rozmów w przestrzeni społecznej, jaką stanowi zakład karny lub areszt śledczy.

Jednakże dotarcie do świata wartości wyznaczających właściwy sposób życia to jeden z najbardziej skomplikowanych problemów wychowawczych. Wychowanie i socjalizacja zmierzają zawsze do urzeczywistnienia w danej grupie norm i wartości. Wyznaczane są one przez społeczności, rodzinę, środowiska i instytucje wychowawcze, jakimi są również placówki resocjalizacyjne.

Istotnym etapem poprzedzającym badania na temat roli rodziny w procesie resocjalizacji skazanych był wybór odpowiedniej metody, techniki i właściwych narzędzi badawczych. W zakresie zbierania danych w populacji skazanych wykorzystana została metoda sondażu diagnostycznego, która „jest sposobem gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasileniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawiskach instytucjonalnie niezlokalizowanych – mających znaczenie wychowawcze – w oparciu o specjalnie dobraną grupę reprezentującą populację generalną, w której badane zjawisko występuje”²⁰. W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a podstawową i główną techniką badawczą była ankieta. Dostarczyła ona przydatnych informacji pod względem diagnostycznym.

W badaniach zostały wykorzystane ankiety skonstruowane przez autora, składające się z 18 pytań zamkniętych, ułożonych w bloki tematyczne (standard życia rodziny; atmosfera domu rodzinnego; wzajemne relacje rodzinne, częstotliwość i sposób utrzymywania kontaktów z bliskimi; efektywność procesu resocjalizacji), z możliwymi odpowiedziami, spośród których respondent musiał dokonać wyboru. Na początku ankiety sformułowano wprowadzenie, w którym po krótkiej prezentacji własnej przedstawiono temat i cel prowadzonych badań. Respondenci zostali poinformowani, że udział w nich jest dobrowolny.

Badaniami objęto 35 recydywistów penitencjarnych (mężczyzn) przebywających w warunkach zakładu typu zamkniętego w Zakładzie Karnym w Chełmie. Materiał został opracowany na podstawie analizy odpowiedzi zawartych w 29 prawidłowo wypełnionych ankietach.

Pytania ankietowe pozwoliły poznać m.in. opinie respondentów na temat roli rodziny w kształtowaniu pożądaných wartości u skazanych oraz relacji,

²⁰ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 80.

jakie utrzymują z bliskimi. Badania umożliwiły także ustalenie, jaki jest stosunek respondentów do realizacji przysługującego im prawa do odwiedzin oraz utrzymywania kontaktów ze światem zewnętrznym przez korespondencję, rozmowy telefoniczne oraz za pomocą komunikatora Skype. Część końcową ankiet stanowiła tzw. metryczka, w której znalazły się pytania m.in. o: wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania respondentów oraz informacja dotycząca uprzedniej ich karalności i pobytu w zakładach karnych.

Analizując wiek badanych, zauważono, że najliczniejszą grupę więźniów (18 osób) stanowili mężczyźni w przedziale wiekowym 20–35 lat, natomiast drugą grupą pod względem liczebności (11 skazanych) byli więźniowie w wieku 36 lat i więcej. W kwestii stanu cywilnego 18 więźniów zadeklarowało, że są żonaci, a 7 – że są kawalerami. W badanej społeczności skazanych znaleźli się również rozwiedzeni (3 mężczyźni) oraz 1 wdowiec. Respondenci legitymowali się bardzo niskim poziomem wykształcenia: większość z nich, bo aż 16, miała wykształcenie podstawowe, a 8 skazanych – zasadnicze zawodowe. Szkołę średnią ukończyło tylko 5 spośród badanych.

W kwestii postaw religijnych zdecydowana większość skazanych (19) zadeklarowała się jako osoby wierzące i praktykujące. Niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji religijnej było 3 badanych. Ponadto 5 skazanych zadeklarowało się jako osoby obojętne religijnie, a 2 – jako osoby niewierzące.

Wartości i normy są czynnikami orientującymi zachowanie człowieka, ich internalizacja jest wyrazem poziomu rozwoju moralnego, warunkuje też przestrzeganie zasad współżycia społecznego. W przypadku osób pozbawionych wolności wartości i normy mogą stanowić fundament ich prawidłowego funkcjonowania po odbyciu kary pozbawienia wolności, zwłaszcza w zakresie pełnienia roli rodzica. Z tych też względów zadano skazanym pytanie: „Czy należy przestrzegać wartości moralnych?”.

**Struktura odpowiedzi udzielonych przez ankietowanych
na pytanie: „Czy należy przestrzegać wartości moralnych?”**

tak – 10

nie – 12

nie wiem – 5

trudno powiedzieć – 2

Uzyskane odpowiedzi potwierdzają istniejący w społeczeństwie negatywny obraz osadzonych jako osób nieaprobujących wartości moralnych. Negatywnych odpowiedzi udzieliło 12 osób, 5 nie miało zdania, a dla 2 ankietowanych pytanie to stanowiło pewien problem. Jedynie 10 osadzonych odpowiedziało na zadane pytanie pozytywnie.

Atmosfera w rodzinie skazanych, będąca składową wzajemnych stosunków między jej członkami, może stwarzać dogodne warunki do rozwoju i wzrastania jej członków. Poniżej zaprezentowano odpowiedzi skazanych na pytanie dotyczące atmosfery panującej w ich rodzinnych domach.

Atmosfera domu rodzinnego w opinii skazanych

bardzo dobra	– 10
dobra	– 8
trudna	– 7
zła	– 3
trudno określić	– 1

Stosunki i relacje, jakie łączą poszczególnych członków rodziny z dzieckiem, wpływają pozytywnie na jego rozwój i powstają na skutek pełnionych przez poszczególne osoby ról: matki i ojca, na których spoczywa obowiązek reagowania na potrzeby sygnalizowane przez dziecko. W przypadku skazanych utrzymanie właściwych relacji z bliskimi może pozytywnie wpłynąć na przebieg ich procesu resocjalizacji instytucjonalnej i późniejsze funkcjonowanie w warunkach wolnościowych. Relacje te odgrywają również istotne znaczenie w procesie socjalizacji dzieci i młodzieży. W kolejnych dwóch pytaniach respondenci wypowiedzieli się na temat tego, jakie są ich relacje z bliskimi.

Relacje pomiędzy skazanym a dzieckiem/dziećmi w opinii badanych

bardzo dobre	– 11
dobre	– 7
trudne	– 3
złe	– 2

brak – 4

trudno określić – 2

Relacje pomiędzy skazanym a żoną/partnerką życiową w opinii badanych

bardzo dobre – 12

dobre – 9

trudne – 4

złe – 1

brak – 2

trudno określić – 1

Skazanych zapytano również, czy kontakty z rodziną pomagają kształtować pozytywne postawy społeczne, moralne oraz czy pozwalają przezwyciężać im trudności związane z pobytem w izolacji. Zdecydowana większość badanych była przekonana o możliwości kształtowania pozytywnych zachowań dzięki utrzymywaniu kontaktów z bliskimi.

Kontakt z rodziną/bliskimi pomaga kształtować pozytywne postawy społeczne i moralne osób osadzonych

tak – 16

nie – 6

nie wiem – 3

trudno powiedzieć – 4

Bez wątpienia procesy komunikacji interpersonalnej, utrzymywanie kontaktów pomiędzy skazanymi a bliskimi stanowią istotny czynnik warunkujący funkcjonowanie nie tylko samego skazanego w realiach więziennych, ale również rodziny – jako czynnik pozwalający na radzenie sobie z zadaniami samotnego wychowywania i utrzymywania rodziny przez matkę, bez udziału ojca, odbywającego karę pozbawienia wolności. Odpowiedzi skazanych w tym zakresie zdecydowanie potwierdzają taką tezę.